

Yarbay P. M. Sykes, A History Of Persia, 2 cilt, Londra, 1915

Yarbay Sykes (o dönemde Binbaşı), İran seyahatini 1902'de 'Ten thousand miles in Persia or eight years in İran' (Acem'de On Bin Mil veya İran'da Sekiz Yıl) adlı bir kitap haline getirdi. Eserden yazarın ondan önce hiçbir Avrupalının ayak basmadığı yerlere gittiği, mesela Beşakird'de Ramışk köyü, anlaşılır. O, bu ülkede geçirdiği 21 yıllık sürenin sonunda okuruna - meslektaşları ve öğrencileri, İngilizler ve yerliler- tam yüz sene önce (1815) neşredilen Malcolm'un kitabından¹ sonra ilk defa İran tarihini en eski dönemlerden beri anlatma çabasına girer. Yüz yıl içinde malzemenin artmasına rağmen Acem tarihini bir bütün olarak gösterebilen Malcolm'un eserini geçen bir çalışma olmadığından, yazar bu açığı kapatma amacıyla yola çıkar.

Ülkeyi yakından tanınması, geçmişi daha net görmesini sağlar. Kitap eleştiricisi, yazarın 'oda âlimleri' karşısındaki bu avantajını bolca kullandığını belirtir. Müellifin İran'ın coğrafyası, dili, kültürü ve tarihine çok iyi vakıf olduğu kitabın sürükleyiciliğinden anlaşılır. İlk iki bölümde şahsî gözlemlerin temelinde coğrafya ve iklim hakkında bilgi verilir. Mimarî yapılar ve yazılara ayrılan diğer bölümlerde sahada derlenen ve literatürde olmayan malzeme sunulur. Fotoğrafların büyük kısmı, Flandin et Coste², Hommaire de Hell³ ve başkalarından alıntı yapılan ve yapıtların yeni şekillerini yansıtmayan eski görüntüler hariç, yazara aittir. Muhtemelen, Sykes'in son arkeolojik kazı (Sarre ve Herzfeld, 1908) verilerinden -Ctesiphon'da Hüsrev sarayının kalıntıları - haberi yoktu, çünkü kitabında (I, 509 ve 538) saray tasvirini Cost'a atıfta bulunarak yapar. Yarbay İran'da bilim adamları tarafından henüz bilinmeyen yazmalardan yararlanma şansına sahip olur: mesela, Kerman'da Bam şehrinin tarihini eski bir yazmaya dayanarak yazar (II, 84).

Eleştirici, kitabın tartışılmaz bir değere sahip olmakla birlikte Malcolm'un eserini geçemediği kanaatinde. Malcolm'un çalışması, o zamandan beri çivi yazılarının okunması, Sus'un kazılması ve XIX. yy.da Müslüman İran'ın tarihiyle ilgili pek çok kaynağın ortaya çıkması açısından eskimiştir. Yeni kaynaklara dayanarak İslam öncesi İran tarihini yazma teşebbüsü (başarılı sayılmamakla birlikte) Alman F. Justi⁴ tarafından 'Grundniss der iranischen Philologie'de (İran Filolojisi Taslağı) yapılır; aynı dergide İslam sonrası İran tarihiyle ilgili makalenin sahibi P. Horn, araştırılmış ve yayınlanmış kaynakların yetersizliğinden dolayı haklı olarak Malcolm'u geçmek imkânsız olduğunu ifade eder⁵. Yarbay Sykes katalogda belirtilen ve bilim dünyasında henüz bilinmeyen kaynakları araştırmak değil, en tanınmış kaynaklar hakkında bile yanlış bilgi verir. Mesela, ona göre:

Peygamberin hayat hikâyesini ilk M. 828'de İbn Hişam yazmıştır (II, 12; hâlbuki İbn Hişam, İbn İshak'ın daha önce yazdığı eserinde sadece düzeltmeler yapmıştır);

Tarih-i Taberî'yi Fransızcaya M. J. De Goeje çevirmiştir (I, 423; aslında De Goeje diğer doğu bilimcilerle birlikte Arapça metni yayınlamıştır); aynı hikaye (aslında, II, 80) Babek'in idamıyla (838) son bulur, çünkü o dönemde yaşayan tarihçi ana hatlarıyla başından geçen olayları anlatır (gerçekte ise Taberî'nin Arapça esas nüshasında 838-915 yılları arasında cereyan eden olaylar binden fazla sayfası üzerinde anlatılır);

Falanca (belirli, II, 217) Abdurrazak'ın Hindistan'da yaptığı elçilik görevi *Hakluyt Society*'nin katkısıyla unutulmaktan kurtulmuştur (hâlbuki Abdurrazak'ın hikâyesi, İngilizce tercümesi çıkmadan 15 sene önce Kartmer tarafından çevrilip yayınlanmıştır; *Hakluyt Society*'deki tercüme ise Kartmer'in baskısı temelinde yapılmıştır).

¹ *The History of Persia.*

² Flandin-Coste, *Voyage.*

³ *Voyage, Atlas.*

⁴ *Geschichte Irans.*

⁵ Horn, *Geschichte Irans*, s. 551.

Timur'un mevhum özgeçmişiyile ilgili, ilmî literatürde ciddi gerekçelerle desteklenen karşıt fikirlere hiç yer vermeksizin, yazar bu otobiyografinin gerçek olduğuna inandığını söylemekle yetinmiştir (II, 214 ve 223).

Yazarın kaynaklara karşı ehemmiyetsiz yaklaşımını, ele aldığı konularla ilgili edebiyatlara da göstermesi doğaldır. Başkaları gibi o da Muir'in eserini⁶ (1861) Hz. Muhammed tarihi üzerine 'büyük bir otorite' (II, 3) olarak kabul eder. Yarbay Sykes, efsanevi Keyhüsrev'in Kiros olmadığı ve mitik Keykavus'un Keyaksar olduğunu ispat etmek gerektiğini düşünür. Keykavus efsanesinde 'beyaz bir yaratıkla' mücadele anlatılır; bu 'beyaz halk' olabilecek Lidyalılara işaretler; muharebe esnasında ordu 'körlük' ile mağlup edilir, burada Herodot'un bahsettiği savaş sırasındaki güneş tutulmasının izlerini görmek mümkün. Fars efsanesinde hiçbir tarihî olayda anılmayan mevhum Sasanî nazırı Büzürgmîhr, yazara göre yaşamış tarihî bir şahsiyettir (I, 498). Bu hataların yanı sıra, Moğolların Hunlardan, Uygurların ise Yüecilerden geldiği (II, 145)⁷ 1915'te nasıl yazılır anlamak zor.

Sykes, yazılı kaynaklara çok az başvurmakla seyahatçi-tarihçi hevesine kapılır ve iyi bildiği İran'ın doğa şartlarından yola çıkarak ülkenin bugünü ve geçmişinin sınırlarına anahtar bulduğunu zanneder. Mesela ona göre, gelişmiş sulama sistemine sahip Azerbaycan'da bulunan 'İran'ın en büyük şehri' Tebriz, ülke tarihinde her zaman önemli rol oynamıştır (I, 3); hâlbuki eskiden Med devletinin içine giren Azerbaycan, ancak Moğollar devrinde ve uzun süren gerileme döneminden sonra XIX. yy.da ayrı bir bölge haline gelmiştir. Orta Asya'da kuraklık teorisi de aynı kabildendir. Eleştiriciye göre Sykes bu teori uğruna eski ve daha gerçekçi görüşlerinden (I, 14) vazgeçer. İran ve İspanya'nın doğa ve hayat manzaralarının benzerliklerine kapılan yazar, İspanyolların Araplarla birlikte gelerek İspanya'da yeni Şiraz kuran Perslerin torunları olduğunu öne sürer; şehir ve orada üretilen şarap 'hala Farsça adını korur' (I, 7) diye belirtir. Gerçekte ise Heres (yazar Xeres şeklinde yazmıştır, çağdaş İspanyol imlasında *Jeres*) Araplarda Şerîş veya Şereş olarak geçer; bu adın 'Şiraz' ile yakınlığı, Orta Çağ Fars filologlarının 'İspanya' kelimesinin *İsfahan* isminden geldiğini öne sürdükleri kadar zayıf bir varsayım. Üstelik Şiraz, İslamî dönemde, yani Arapların İspanya'yı istilasına yakın zamanda büyük bir şehir haline gelmiştir.

Büyük bir halkın tarihini yazmak için ülkeyi tanımanın ve vatandaşlarla konuşmanın yanı sıra çok yönlü bir hazırlık gerekir, Yarbay Sykes ise bu bilgi zemininden yoksun; onun eseri Fars kültürünün başka halkları etkileyen yönleri –İran sanatı ve dini akınlar- ile ilgili kısa bilgiler aktarır. Ayrıca yazar, mimarî yapıları ayrıntılı tasvir etmek için gücü yetmediğini (II, 235); Babîler tarikatının 'mistik ve karanlık' esaslarıyla tanışma fırsatı olmadığını, tarikat mensuplarıyla ise bir İngiliz resmî görevlisi olarak onları takipten kurtarıırken karşılaştığını (II, 445) itiraf eder. Aslında aynı şartlar içinde bulunan Rus subayları Babîlik hakkında daha fazla bilgi derlemişlerdi.

Yukarıda dile getirilenler Sykes'in kitabı için genel bir değerlendirmedir, eleştirici çok sayıda başka hatalara değinmez⁸. Sonuç belli: XX. yy. okuyucusu için Yarbay Sykes'in eseri XIX. yy. okuyucusu için Malcolm'un kitabının taşıdığı değeri taşıyamaz. Böylece Malcolm, Sykes ve çoğu İngiliz bilim adamı, uluslar arası bilimin değil, İngiliz okuyucusunun taleplerini karşılarlar. Buna rağmen Fransızca ve Almancaya çevrilen bu kitap uzun zaman Avrupa'da otoriter bir kaynak olmuştur ve İngiliz şarkiyatının en iyi yapıtlarından biri olarak kalacaktır. Sykes'in Malcolm'un eserini geçme iddiasıyla hazırladığı bu kitabı, bazı İngiliz bilim adamlarının İngiltere'de doğubilimin gerilemesine dikkat çekerek 'bilim dünyasında İngiliz şarkiyatının yitirdiği yerini geri kazandırmak' için çabalamak gerektiği görüşünü bir kez daha doğrular⁹.

⁶ *The Life of Mahomet*. Bu eserle ilgili bkz. Barthold, *Musulmanskiy Mir*, c. VI, s. 272–274.

⁷ Aynı yerde dilbilim hatası da mevcut: 'Ta-ta' kelimesinin 'Tartar'ın Çince transkripsiyonu olduğu öne sürülür.

⁸ Bu hatalardan örnekler: Derbent duvarları uzun zamandır denize girmez (I, 29); Sali, Amuderya ırmağının kıyısındaki Saray şehri terk etme önerisinde bulunan bakanın ismi değil (II, 196), Sali Saray şehir adının birinci parçasıdır; resmî tarihte beyan edilmesine rağmen Timurlenk Moskova'yı almamıştır (II, 207); on iki yıllık takvim İran'da Ulugbek'ten önce de biliniyordu (II, 218); -Ju Türkçede '... Profesörü' anlamına gelmez (II, 220), isimden sıfat yapma ekidir; ne Buhara, ne Hive hanlarının soyu Şeybanî'ye dayanır (II, 222).

⁹ Bununla ilgili bkz. Barthold, *Mir İslama*, c. I, s. 441.

